

A MONDATFORMÁK VIZSGÁLATÁBÓL LEVONHATÓ NYELVTÖRTÉNETI TANULSÁGOK A MÜNCHENI KÓDEXBEN

FORGÁCS TAMÁS

Ebbe a Nyíri Antal 90. születésnapját köszöntő kötetbe feltétlenül egy olyan tanulmányt szántam, amely valamiképpen kapcsolatban van a Münchener Kódex vizsgálatával. Nyíri neve ugyanis a magyar nyelvtudományban elválaszthatatlanul összefonódik a Münchener Kódexszel: az általa irányított munkacsoport tette közzé már 1971-ben a kódex kritikai szövegkiadását (Nyíri 1971), majd ugyancsak az ő szerkesztésében látott napvilágot A Münchener Kódex magyar–latin szótára is (Nyíri 1993). Mivel A valenciáelmélet nyelvtörténeti alkalmazásának elméleti és gyakorlati kérdései című kandidátusi értekezésem számára korpuszként ugyancsak a Münchener Kódex (Máté evangéliuma) szolgált alapul, úgy éreztem, illendő, hogy ennek a dolgozatnak egyes eredményeit tegyem közzé ebben a tanulmányban, amellyel Nyírit nemcsak mint a kódex legavatottabb kutatóját, de mint volt tanáromat is szeretném köszönteni.

1. Említett dolgozatom a magyar történeti mondattani kutatások területén igyekszik új utakat keresni. Ennek több oka is van. Az egyik az, hogy a történeti nyelvészetben – akárcsak az összehasonlító nyelvészetben is – a fonológia és a morfológia áll előtérben, miközben a szintaxis viszonylag kevés figyelemben részesül. A leíró nyelvészetben ugyanakkor századunk a mondattani kutatások soha nem látott elmélyülését hozta el: már a strukturalista nyelyleírás is rendkívül jelentős eredményeket ért el a szintaktikai struktúrák és disztribúciós modellek kutatása terén, Noam Chomsky fellépését pedig szinte minőségileg új korszakként emlegetik, mely a tudományág tárgyát, módszereit és célkitűzéseit újra definiálta. Később ugyan kiütözköztek ezeknek az elméleteknek is a korlátai, s továbbfejlesztéseik sem jutottak el az egzaktágnak arra a fokára, amely egy minden igényt kielégítő elmélettől elvárható volna, de tagadhatatlan, hogy az említett modellek rengeteg új eredményt hoztak a szintaktikai leírásban. Éppen ezért – s a történeti mondattani kutatások elhanyagoltsága miatt – nem mondhatunk le arról, hogy módszereik egy részét – megfelelő adaptálás után – történeti szövegeken is alkalmazzuk. Mindez kettős haszonnal járhat: egyrészt olyan új elméleti és módszertani kérdések vetődhetnek fel, amelyek megoldása pozitív hatással van magára az alkalmazott elméletre is, másrészt pedig – szemben korábbi leírások

gyakran részletekre koncentráló, néha ad hoc jellegével – lehetővé válik nyelvtörténeti adatok konzekvens és szisztematikus leírása egy szinkrón metszetben. Ez pedig megfelelő alapot nyújt különböző korok nyelvi állapotának összehasonlításához, azaz bizonyos nyelvtörténeti változásoknak az eddigieknél lényegesen explicitebb leírásához, ill. magyarázatához.

Az újabb elméleti irányzatok nyelvtörténeti alkalmazását illetően talán legelterjedtebb a függőségi nyelvtan valenciáfogalmának és az ennek segítségével nyerhető struktúramodelleknek nyelvtörténeti felhasználása. Főként a német szakirodalomban vannak ilyen irányú kísérletek (pl. Greule 1982, Korhonen, Ágel 1989). Ezek adták az indítékot ahhoz, hogy a régi magyar nyelv szintaktikai leírásában is felhasználjam a valenciaelméletet. Ennek fő oka a mondattörténeti kutatások viszonylagos elhanyagoltságán túl az, hogy a történeti mondattani munkák legtöbbször a hagyományos mondattani kategóriák bemutatását végzi csupán el (mondatformák, alá- és mellérendelő viszonyok a szó szerkezetek és a (tag)mondatok szintjén), míg a valenciaelmélet igeközpontú szemlélete számos új aspektust tár fel a kutatás számára. A magyar nyelv történeti nyelvtanának (Benkő 1991 és Benkő 1995) mondattani fejezetei ugyan lényegesen korszerűbbek a korábbi ilyen munkáknál, s foglalkoznak a vonzatosság kérdésével is, ám a kötelező és szabad bővítmények elhatárolását jobbra a kutató mai nyelvi kompetenciája alapján végzik, nem pedig a valenciaelméletből ismert kritériumok alapján, ráadásul a kötelező vonzatok ismervéül leginkább a szerkezet átvitt jelentése szolgál (vö. R. Hutás 1995: 259–317), ami megint csak nem egyeztethető össze a valenciaelméletben elfogadott elhagyhatósági kritériummal.

2. Mint ismeretes, valencián többnyire az ige vonzatmegkötő képességét értik, de rendelkeznek ezzel a képességgel egyéb szófajok, így melléknevek, főnevek, de még egyes számnevek és határozószók is (vö. pl. Károly 1969, Thimar 1989, Tamásiné 1989, Bósz 1992, S. Hámori 1985, S. Hámori 1995, Rácz 1995). Mivel én csak a mondatokat konstituáló valenciával foglalkoztam – valenciához tartozó (VH) dolgozatomban csak az igét és az igei frazeologizmusokat (pl. *csütörtököt mond*) tartom. (Valójában a predikatív funkciójú fő- és melléknevek is mondatkonstituens valenciához tartozók, de – hogy ne nőjön meg rendkívüli módon a lexikonba felveendő VH-k száma – ezekkel kapcsolatban átveszem azt a felfogást (pl. Komlósy 1992a: 516–7), amely ezekben az esetekben a kopulát tartja VH-nak, a fő-, ill. melléknevet pedig annak predikatív vonzataként kezeli.)

Vonzatmegkötő képességük révén a VH-k meghatározott számú és fajtájú bővítmény megjelenését követelik meg, ill. teszik lehetővé azokban a mondatokban, amelyeknek a predikatívumát képezik. Ezek az ige valenciája által meghatározott – obligatorikus vagy fakultatív – vonzatok alkotják (az igével együtt) a mondatok strukturális vázát, a mondatformát. A többi mondatrész viszont nem vesz részt a mondat-

szerkezet kialakításában, számuk nem függ az igétől, s a mondatokban való alkalmazásuk (betoldásuk vagy kihagyásuk) úgyszólván tetszőleges, ezért is nevezik őket szabad határozónak.

Ahhoz, hogy a mondatformákat egzakt módon meghatározhassuk, szükség van arra, hogy a mondatrészeknek ezt a két csoportját korrekt módon elhatárolhassuk egymástól. A szakirodalomban rengeteg próbálkozás található ennek a problémának a megoldására. Ezek többnyire különböző teszteljárások (elhagyhatósági teszt, transzformációs teszt stb. – vö. pl. Rosengren 1970: 45-58; Helbig/Schenkel 1975: 33; Seyfert 1979: 48-55 stb.), de vannak kísérletek az ige bővítménykörének tisztán a jelentés oldaláról való meghatározására is (pl. Chafe 1970; Bondzio 1971: 91 kk.; Brinker 1972: 185 kk.; Heuer 1977). Ezek a próbálkozások azonban mind rendkívüli módon építenek az élőnyelvi kompetenciára, ezért – bár szinkrón szövegeken viszonylag megbízhatóan használhatók – történeti szövegeken kevés hasznukat vesszük. A megoldást két irányban kell keresni: egyrészt – amennyire csak lehet – fel kell számolni a kompetenciában meglévő hiányosságokat, másrészt a történeti kutatás számára adekvátabb vizsgálati eljárásokat kell alkalmaznunk.

A kompetenciában meglévő hiányosságok csökkentése érdekében a kutatónak ki kell alakítania a maga pótkompetenciáját (Ersatzkompetenz). Ez egy tanulási folyamat, amelynek során a kutató – a vonatkozó szakirodalommal, más korabeli szövegekkel való beható foglalkozás révén – igyekszik ledolgozni azt a nyelvi és kulturális „deficitet”, ami a vizsgált anyagtól elválasztja. A pótkompetencia nem kreatív, azaz nem képes új mondatok generálására és grammatikalitásuk ellenőrzésére. Egy strukturalista indíttatású vizsgálat azonban csak a meglévő mondatok leírásával foglalkozik és – kiindulva a szöveg szerzőjének ideális kompetenciájából – minden előforduló szerkezetet és mondatot szükségszerűen grammatikálisnak fogad el. Ebből következően a pótkompetencia feladata a megértésre és az ezzel összefüggő metanyelvi funkciókra (nyelvi struktúrák felismerése, helyes szegmentálása, nyelvi elemek helyes klaszifikálása stb.) korlátozódik. Ezeknek a kívánalmaknak a kellően kidolgozott pótkompetencia eleget is tud tenni (vö. Forgács 1994).

A megoldás másik útja, hogy olyan kritériumokat keressünk a vonzatok elhatárolásához, amelyekben a kompetencia szerepe jóval korlátozottabb, mint a fentebb említett teszteljárásokban. Vonzatok és szabad határozók zárt korpuszokban¹ való elkülönítésének operacionalizálására Greule Valenz, Satz und Text című munkájában (Greule 1982) találjuk a legkidolgozottabb javaslatot. Elemző eljárásának lényege a negatív elhatárolás. Ez abban áll, hogy a szöveg mondatokra bontása és a mondat-egységek rekonstrukciója után meg kell határozni, hogy az egyes állítmányok köré

¹Zárt korpuszokról akkor beszélünk, ha azokhoz nem érhetők el informátorok, s így a szövegből levont vizsgálati eredmények kikérdezéssel nem ellenőrizhetők.

szerveződő bővítmények, azaz az ún. konpredikatív mondatrészek közül formai és/vagy szemantikai oldalról melyek minősülnek határozónak. Ugyanis, ha meg tudjuk mondani, hogy egy mondatban mely mondatrészek állnak határozói szerepben, akkor – a negatív elhatárolás alapján – minden maradék mondatrész vonzatnak minősül. A következő lépésként az adverbialis formák kvantifikációja következik. A szabad határozókat ugyanis az jellemzi, hogy előfordulásuk esetleges, véletlenszerű. Ugyanakkor azonban megfigyelhető, hogy egyes VH-k mellett bizonyos határozótípusok relatíve gyakran fordulnak elő. Ez ugyan lehet a véletlen műve is, Greule azonban azt mondja, hogy ha egy határozó mindig, de legalábbis az előfordulások több mint 50 %-ában felbukkan egy VH mellett, akkor a VH-nak az adott határozóhoz való affinitásáról beszélhetünk. A VH vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a kérdéses elemet ún. affinitatív határozónak kell minősítenünk. Az affinitatív határozók pedig szintén a vonzatok körébe sorolandók, szemben a sporadikusan előforduló szabad határozókkal. Az elemzés következő lépése a vonzatok kvantifikációja. Ez teszi lehetővé az obligatorikus és fakultatív vonzatok közti különbségtételt. Ha ugyanis egy vonzatként besorolt mondatrész minden példamondatban szerepel, akkor kötelező, ha nem, fakultatív vonzatról van szó.

Ez így első ránézésre nagyon egyszerűnek és logikusnak látszik. A megvalósítás során azonban már nem kevés problémával kell szembenéznünk, főként ha a magyar nyelvre próbáljuk adaptálni az eljárást. Kiindulópontként azonban elfogadhatjuk, annyi különbséggel, hogy a magyarban a határozók klasszifikációja során az eszmorfológiai osztályozás helyett inkább azok logikai-szemantikai alapon történő felosztására kell helyeznünk a hangsúlyt.

Az elvégzett vizsgálat során azonban kiderült, hogy az affinitativitás elve korántsem képes megoldani minden problémát, ugyanis – bár az általam vizsgált szöveg mintegy 110 000 n-nyi hosszúságú és közel 4000 igeelőfordulást tartalmaz – az egyes VH-k előfordulási aránya nagyon különböző. Nagyon sok az olyan VH, amely csak egyszer-kétszer fordul elő. Ilyenkor ugyan a Münchener Kódex szótárai (Szabó T. 1977 és Nyíri 1993) segítségével igyekeztem további adatokat gyűjteni, de így sem ritka az olyan VH, amelyre alig van példa. Ezenkívül az is kitűnt a vizsgálatból, hogy nagyobb frekvenciájú VH-k esetén is előfordul, hogy olyan bővítmények, amelyeket szemantikai alapon (tematikai szerepek stb.) feltétlenül a vonzatok körébe sorolnánk, jóval a greulei 50 %-os határ alatt maradnak, ugyanakkor más bővítmények, amelyeket nem sorolnánk a vonzatok közé, a 70-80 %-os előfordulási gyakoriságot is elérik. Ebből fakad, hogy Greule módszerén túl további elhatárolási szempontokat is alkalmaztam. Így részben felhasználtam H. Molnár 1969 egyes vonzatkritériumait. Ennek értelmében eleve vonzatként kezeltem az alanyt, a tárgyat, az ún. tárggyal váltakozni képes határozót (pl. *vajjal ken a kenyeret – vajat ken a kenyérré*), valamint a tárgyszerű határozót (pl. *aggódik vkiért, alkuszik vmire* stb.). Az utóbbiak esetében azonban na-

gyon kell figyelniük, nehogy mai kompetenciánk vezessen bennünket. Ez annyit jelent, hogy csak azokat a VH-kat szabad ide sorolni, amelyek esetében van példa a tárggyal előforduló variánsra is a vizsgált korpuszban.

Harmadrészt felhasználtam még egy új, morfológiai alapozású osztályozási elvet is. Ennek lényege a következő: ismeretes, hogy bizonyos típusú képzések az ige jelentésén túl az igenem (genus verbi), ezáltal pedig a bővítmények számának megváltozását is előidézik (pl. a kauzatív képzések a kiindulást jelentő cselekvő vagy mediális jelentésű igék vonzatstruktúrájával szemben vonzatszámnövekedést eredményeznek (pl. *olvas – olvastat, hiszik – hiszlat*), ugyancsak bővül a vonzatstruktúra a faktitív képzés során is stb.). Ezek a cselekvő személyére vagy a folyamat okára utaló bővítmények többnyire már a negatív elhatárolás során is a – legalábbis fakultatív – vonzatok között kellene hogy helyet kapjanak, ugyanis nehezen sorolhatók be a hagyományos határozó kategóriákba. Ugyanakkor azonban pl. a mediális igék Kauzátor szerepű bővítménye okhatározónak is felfogható volna. Ilyen esetekben viszont kevés számú (esetleg csak egyetlen) adat esetén az affinitativitás elve nem tud releváns információval szolgálni. A fentiek alapján azonban úgy érzem: korrekt módon járunk el, ha ilyenkor a tematikai szerep alapján vonzatnak fogjuk fel ezeket a bővítményeket, különösen akkor, ha a korpuszban van példa ugyanazon igének az ellentett igenemhez tartozó egységére is.

A különböző igenemekhez tartozó ige párok figyelembevételével azonban nemcsak a cselekvéshordozókat kifejező vonzatok esetében lehet segítségünkre. Előfordulhat, hogy egy-egy igére vagy csak egy, vagy nagyon kevés példánk van, s egy adott határozói bővítmény szerepét nem tudjuk kellőképpen megítélni, ill. hajlanánk a vonzatként való felfogásra, de a további adatok hiánya (esetleg a frekvencia megoszlása) miatt nem tudunk biztosabban mondani. Ezekben az esetekben úgy jártam el, hogy ha az adott ige passzív, vagy más származéka is előfordult a korpuszban, s emellett is mindig (vagy kifejezetten nagy frekvenciával) szerepelt a más szempontok (tematikus szerep, alosztályszerkezet stb.) szerint vonzatnak tartott bővítmény, akkor ezeket a manifesztációkat kölcsönös bizonyítékként kezeltem a különböző származékok vonzatstruktúráinak megállapítása során (pl. *hasonl* ‘hasonlít vkit/vmit vmihez’ – *hasonlatik* stb.).

A vizsgálat összességében bebizonyította, hogy az előbbi három szempont (affinitativitás, H. Molnár vonzatkritériumai és a különböző képzések kölcsönös bizonyító ereje) párhuzamos alkalmazása már meglehetősen egzakt és megbízható fogódzók nyújt az elhatárolás számára.

3. A továbbiakban a vizsgálat egyes eredményeit szeretném közzétenni. Az elemzés kézzelfogható gyümölcse egy terjedelmes valenciaszótár. Ebben 608 szócikk kapott helyet. Ez a hatszáz szócikk 3844 szóelőfordulást jelent, ebben gyakorlatilag a

korpusz összes mondat egysége benne foglaltatik, hiszen a *van* és a *lesz* igék lexikai tételében azok az esetek is benne vannak, amelyekben a két ige kopulaként szerepel, sőt azok is, amelyekben a *van* \emptyset fokon van jelen.

A valenciászótár két kutatási aspektus számára szolgáltat elsősorban adatokat: a történeti szintaxis és a történeti lexikológia számára. Ez utóbbi számára azért, mert egy-egy ige valenciája és jelentése között szoros összefüggés van: bővítmények elmaradása vagy csak fakultatívvá válása, esetleg tárgyi helyett határozói bővítvény megjelenése kisebb-nagyobb változásokat okoz az ige jelentésében is: lehet, hogy csak az adott jelentés egy variánsával van dolgunk, de lehet, hogy a két jelentés annyira eltávolodik már egymástól, hogy külön szócikkbe kell a két igtét sorolni. A jelentések és a mondatforma kapcsolatát vizsgálva azt látjuk, hogy az összefüggéseknek számos változata létezik, ezek azonban típusokba rendezhetők: így például fakadhat a jelentéskülönbség ugyanannak az igének eltérő vonzatszámú előfordulásából (pl. *támad*¹ ‘keletkezik’ és *támad*² ‘rátámad vkire’), de lehetséges, hogy azonos vonzatszám mellett az eltérő típusú (pl. tárgyi és határozói) vonzat megjelenése adja a különbséget (*enged*¹ *vmit* ‘enged, nem akadályoz meg vmit’ és *enged*² *vminek* ‘ellenállása gyengül, engedelmeskedik’, esetleg a vonzatok típusa is azonos, de más azok szemantikai specifikációja (pl. *szül*¹ (férfi) ‘nemz’ és *szül*² (nő) ‘gyermeket világra hoz’). Mivel azonban a kutatásnak ezeket az eredményeit az *Ural-altäische Jahrbücher* 000. számában megjelent *Lexikologische Ergebnisse einer historischen Valenzforschung* című tanulmányomban már ismertettem, itt inkább a szintaktikai tanulságokat szeretném röviden bemutatni.

A mondattani értékelés során a korpuszban előforduló mondatformák megoszlását tekintetem át, két szemszögből is:

a/ az igenemek (genus verbi) és

b/ a VII-k vonzatmegkötő képessége szerint.

4. A korpuszunkban előforduló mondatformák a cselekvés irányultsága (tehát aszerint, hogy az igének lehet-e a mondatban tárgya) tekintetében a következő szám szerű, ill. százalékos megoszlást mutatják:²

²A számok csak a korpuszban való tényleges előfordulást veszik figyelembe, a kérdéses eseteket, ill. átmeneti formákat nem tüntettem fel, hiszen az itt csak zavarólag hatott volna. Az egyes mondatformákhoz tartozó VH-k bemutatása során, ill. magában a szótárban azonban természetesen ezekre is kitérek. Megjegyzendő még, hogy a *lesz*, *nincs* és a *van* igék kitüntetett szerepük, speciális jelentéseik és a hozzájuk tartozó meglehetősen eltérő mondatformák folytán nem kaplak helyet a táblázatban, ezért van az, hogy mindig 605 VH-val számolok, 608 helyett. A szótárban azonban természetesen ez a három ige is megtalálható.

Intranszítív szerkezetek			294	48,6 %
Passzív szerkezetek	89	14,7 %		
Aktív szerkezetek	205	33,9 %		
Tranzitív szerkezetek			311	51,4 %
Összesen			605	100,0 %

Ez a felosztás a tranzitivitás fogalmának hagyományosabb felfogásán alapul, amely abból indul ki, hogy tranzitív az az ige, amely vehet maga mellé tárgyat.³ Ennek a felfogásnak kétségtelenül megvan az az előnye, hogy egyértelműbbé teszi az igék besorolását, hiszen az viszonylag könnyen megállapítható, hogy lehet-e egy igének tárgyi bővítője. Ugyanakkor azonban ezáltal – bár az intranszítív igéken belül különválasztjuk a passzív igéket az aktívaktól – az utóbbiak között lényeges különbségeket mosunk el.

Így ugyanis egy csoportba kerül pl. a történetet kifejező *meg/asz(ik)* ‘kiszárad’ és *meg/hidegül* ‘kihűl’ ige a cselekvést kifejező *sir* vagy *vesztegel* ‘hallgat’ igével, sőt a szintén cselekvő, de már kiható jellegű *figyelmez vmire* vagy *hagyap vkire* ‘köp’ igékkel, holott nyilvánvaló, hogy az első két ige több rokonságot mutat a passzív igék csoportjával, mint a kiható jellegű igékkel, amelyek viszont a ténylegesen tranzitív igék csoportjához állnak közelebb.

Léteznek azonban a tranzitivitást illetően más elképzelések is, pl. Károly Sándornak A magyar intranszítív – tranzitív igeképzőkről szóló – fontos és előremutató – tanulmánya (Károly 1967). Ebben a szerző a magyar igenemeket (genus verbi) a tranzitivitás fokozatai szerint csoportosítja. E tekintetben meg is jegyzi (i. m. 194), hogy „a »tranzitivitás fokozatai« kifejezésben a tranzitivitás természetesen nem az accusativusi tárgyi bővítő felvételére való képességet jelenti. Ilyen szempontból a tranzitivitásnak nem lehetnek fokozatai. Olyan fogalomról van itt szó, amelyet a dolgozatomban említett centrifugális és centripetális kifejezések talán jobban éreztetnek. A fokozatokat a tranzitív, objektális és kiható kifejezésekkel mint a tranzitivitást, centrifugális voltot egyre szélesebb, tágabb értelemben képviselő elnevezésekkel jelölöm”.⁴

Mivel Károly felfogása a hagyományos elképzeléseknél jobban tükrözi a nyelvi valóságot, megpróbáltam a a korpuszban előforduló VH-kat eszerint rendezve bemutatni, bár meg kell jegyezni, hogy egyes igék besorolása, tipizálása komoly problémát jelent, nem is oldható meg mindig egyértelműen.

³Ezt a felfogást tükrözik pl. A magyar nyelv történeti nyelvtana című munkának az igeképzéssel foglalkozó fejezetei is (Benkő 1991: 94-102 és Benkő 1992: 107-113).

⁴Ugyanígy tranzitív igéknek tartja pl. H. Molnár 1969: 236-242 azokat az igéket, amelyek mellett mellett ún. tárgyszerű határozók állhatnak (pl. *vágyik vmire*, *gondol vmire* stb.).

Így pl. gyakorlatilag azonos (S – Adir – Vitr)⁵ struktúrát mutat a *megemlékezik vmiről* és az *elfeledkezik vmiről* ige, ugyanakkor az első esztében kétségkívül az intranzitív kiható igék csoportjába sorolható cselekvő igéről van szó (kb. 'emlékezetébe idéz vmit'), a második viszont – bár itt is érezhető némi kiható jelleg (vö. *elfelejt vmit*) – inkább a mediális igék csoportjához áll közel, hiszen történést fejez ki. E. Abaffy Erzsébetnek a mediális igékről írott tanulmánya a cselekvő igékkel rokonságot tartó mediálisok esetében a *szándéktalanság* kritériumát tartja döntőnek, azaz: a mediális igék alanya „nem szándékosan cselekszik, hanem akaratától függetlenül történik vele valami” (1978: 291). E tekintetben itt kétségkívül mediális igéről van szó. Ezt támasztja alá talán az is, hogy az ige tranzitív változata esetében végrehajtható „imperatív tesz” (i. m. 290) csak szándékosságot feltételezve működik: *Felejtsd el a történeteket!* 'Verd ki a fejedből őket!'; de nem igazán mondhatjuk, hogy *Felejtsd el bevásárolni!*, vagy ha ez mégis bekövetkezik, akkor az mégsem igazán cselekvés, hanem történés.

Ugyanakkor például kétségtelen, hogy a *meg/ijed* esetében történést kifejező mediális igével van dolgunk, a mellette fakultatívan álló *-TŐL* ragos bővítmeny pedig az ilyen igék mellett megszokott, Kauzátor tematikus szerepű vonzat. A *fél* és *félemik* igék esetében is hasonló a helyzet, mégis ezek már egy lépéssel közelebb állnak a cselekvőkhöz. Ennek illusztrálására álljon itt a korpuszból két példa:

Mt 14:30: *Latuā ke a nag žèlèt felemec – Videns vero ventum validum timuit*

Mt 21:26: *fèlone a golekezèttol mezt mēd val'lac uala Ianoft mēt pphetat – timemus turbam; omnes enim habebant Iohannem sicut prophetam*

Ezek a példák is mutatják, mennyire igaza van E. Abaffy Erzsébetnek, amikor azt írja (1972: 190), hogy „az igék megfelelő igenembe való sorolása nem történhetik meg anélkül, hogy az ige pontos jelentését, illetőleg aktuális használatát előbb a szövegösszefüggés alapján meg ne állapítanók”. Az első esetben ugyanis inkább mediális, a másodikban inkább cselekvő (intranszitiv kiható) igéről van szó. Hogy a *fél* valóban kifejezhet bizonyos fokig cselekvést is, azt talán – a latinhoz való erős kötődése ellenére is – bizonyítja a következő adat:

⁵ A mondatformák leírása során elsősorban az egyes mondatrészek jelölésére a magyar nyelvészeti hagyományban használatos latin elnevezések rövidítéseit alkalmaztam, tehát az S = subjectum (alany), O = objectum (tárgy) és A = adverbium (határozói bővítmeny).⁵ A valenciához, tehát az igék esetében – mivel ez a mondatforma szempontjából többnyire bizonyos fokig releváns – alsó indexben megadtam, hogy tranzitív, intranzitív vagy passzív (V_{tr}, V_{itr}, V_{pass}) igéről van-e szó.³ Az adverbialis bővítmenyek esetében Gulya 1994 jelölésrendszeréhez hasonlóan alsó indexben (A_{dir} és A_{dir}) utalok arra, hogy statikus (adirekt), vagy direktionalis, azaz irányultságot kifejező bővítmenyről van-e szó.

Mt 1:20: Ioseph dauidnac fia ne akāih **felned** mariat te fēlefedgèt
 hoziad vènnèd – *Ioseph fili David, noli timere accipere Mariam
 coniugem tuam.*

Itt az *akar* segédige véleményem szerint erősíti az igében a ‘cselekvés’ értelmet, hiszen amit akarunk, azt cselekedjük, nem pedig megtörténik velünk. A segédige ugyan ebben a példában egyértelműen a latin szolgálai követése miatt jelentkezik (*nolo < non v. ne volo*), ám a mai fordítás is amellet szól, hogy a *fél* itt cselekvő (kiható) értelmű: „József, Dávid fia, **ne félj attól, hogy feleségül vedd Máriát**” (Békés – Dalos 1982: 13). Éppen a fentebb említett „imperatív teszt” alapján állíthatjuk, hogy nem mediális értelmű itt az ige. Ha pedig ez így van, akkor el kell gondolkodnunk azon is, valóban csak latin nyelvi hatásról lehet-e szó a *fél* tranzitív használata esetén, nem lehet-e, hogy esetleg az intranzitív kiható használat analógiás hatásával is számolhatunk:

Mt 21:46: **felec** a golèkežeteket mezt mikent pphetat vaŕlacuala oțet –
timuerunt turbas, quoniam sicut prophetam eum habebant.

Ha ehhez még hozzávesszük az *örizkedik* igét is, még jobban láthatjuk, hogy a tranzitívságnak valóban vannak fokozatai. Míg ugyanis a *meg/ijed* egyértelműen történést, a *fél* és a *félemik* – kontextustól függően – részben történést, részben cselekvést fejez ki, ez már – bár szemantikai tartalma közel áll a *fél* jelentéséhez – egyértelműen cselekvő ige, hiszen szándékosságot fejez ki, s erősebb benne a kiható jelleg is, például:

Mt 16:11: **ozižkeggètec** a leualtacnac z a laduceofocnac kouažitol.

Azt hiszem, ez a néhány példa is elegendő volt annak bizonyítására, hogy Károly rendszerezése valóban jobban tükrözi a valóság viszonyait, ugyanakkor arra is jól rávilágított, mennyire nehéz egyértelműen besorolni az egyes igéket a megfelelő kategóriába. Ez ugyanakkor a nyelv sokszínűségét is mutatja: bár Károly a korábbi három kategória helyett kilencet alkalmaz, számos olyan ige van amelyik bizonyos szempontból az egyik, bizonyos szempontból a másik osztályba tartozik inkább, nem is szólva arról, hogy sokszor ugyanaz az ige a szöveggörnyezet függvényében más-más vonásokat mutat. Ráadásul azt is nehéz eldönteni, hogy pl. egy olyan ige esetében, mint a *meg/fojt*, mennyire erős a kauzatív jelleg. A *meg/fulladdal* való összevetés ugyan mind szemantikai, mind morfológiai (kauzatív képző) alapon mutatja, hogy eredendően kauzatív igéről van szó, ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az átlagos nyelvhasználó már valószínűleg tiszta tranzitív igének tartaná, hiszen számára a képzés már eléggé elhomályosult.

5. Az igenemek szerinti vizsgálat eredményeit itt terjedelmi okokból nem áll módomban ismertetni, ehelyett vegyük most szemügyre azt, milyen megoszlást mutatnak a mondatformák a bővítmények száma tekintetében.⁶

Egy bővítményt tartalmazó struktúrák			173	28,6%
S – Vpass	60	9,9%		
S – Vitr	109	18,0%		
S – Vmediális			69	11,4%
S – Vbennható			30	4,9%
S – Vreciprok			3	0,5%
S – Vkiható			7	1,2%
S – Vtr	4	0,7%		
Két bővítményt tartalmazó struktúrák			346	57,2%
S – A – Vpass	29	4,8%		
S – A – Vitr	92	15,3%		
S – A – Vmediális			21	3,5%
S – A – Vbennható			33	5,5%
S – A – Vreciprok			2	0,3%
S – A – Vkiható			36	6,0%
S – O – Vtr	225	37,3%		
S – O – Vkauzatív			56	9,3%
S – O – Vtisza tr.			169	28,0%
Három bővítményt tartalmazó struktúrák⁷			86	14,2%
S – A – A – Vitr	4	0,7%		
S – A – A – Vkiható			4	0,7%
S – O – A – Vtr	82	13,6%		
S – O – A – Vfaktív			1	0,2%
S – O – A – Vkauzatív			21	3,5%
S – O – A – Vtisza tr.			60	9,9%
Összesen:			605	100,0%

⁶Ebben a táblázatban figyelembe vettem az igenemek szerinti megoszlást is, mert ez a további vizsgálat szempontjából informatív. Ugyanakkor viszont – hogy ne legyen még több alkategóriánk – a fakultatív bővítvényeket tartalmazó VH-kat csak bővebb, tehát a vonzatot tartalmazó struktúrájuk szerint tüntettem fel.

⁷Mint korábban már jeleztem, a passzív igék is lehetnek három vegyértékűek az ágensobjekt (O_a) megjelenése esetén. Mivel azonban ez egyrészt ritka, másrészt mindig ugyanaz a vonzat jelenik meg, ezt nem vettem külön figyelembe.

A táblázatból jól látható, hogy a bővítmények száma szerint mindössze három fő típus különböztethető meg a mondatformák között: az egy, két és három vegyértékű igék csoportjai.

Ezek közül gyakoriság tekintetében első helyen állnak a kétvegyértékű igék, hiszen csaknem 60 %-át teszik ki az összes előfordulásnak, ezeket követik az egy vegyértékűek csaknem 30 %-kal, míg a három vegyértékűekre csak alig több mint 10 % jut. Ezek túlnyomó része is határozóval bővülő tranzitív ige, s mindössze három olyan igénk van, amely intranszitiv ugyan, de az alanyon kívül két határozóval is bővül, viszont ezek is intranszitiv kihatónak minősíthetők az igenem szerint, tehát közel állnak a tranzitív igékhez.

Már ez is mutatja, de egyéb csoportokkal kapcsolatban is kiolvasható a táblázatból, hogy – bár az igenemek nem szabják meg teljesen egy ige valenciáját – azért jól kitapintható összefüggés van az igenem és az ige vegyértéke között. Így pl. a passzív igék – ha az ágensobjektitől eltekintünk – csak egy vagy két vegyértékűek lehetnek, ezek közül is az egy vegyértékűek száma pont kétszerese a két bővítményt vonzókének. Ha meggondoljuk, hogy a passzív struktúrák tranzitív struktúrákból vezethetők le, s alanyuk a tranzitív struktúra tárgya, a cselekvő alanyt pedig csak nagyon ritkán nevezik meg, akkor teljesen érthető ez az arány, hiszen a tranzitív struktúrák között is vezetnek a határozói bővítményt nem tartalmazó mondatformák (SOV) a három vegyértékű (SOAV) struktúrák előtt.

A mediális igék – hasonlóan a passzívakhoz – nem valamire való irányulást fejeznek ki, mint a tranzitív és az intranszitiv kiható igék, hanem főként azt, mi történik a mondat alanyával. Nem véletlen tehát, hogy zömük az egy vegyértékű igék között foglal helyet, s csak kisebb hányaduk található a két vegyértékűek között, valamilyen határozói vonzattal kiegészülve.

Ugyanakkor a tranzitív igéknek – éppen kifelé való irányultságuk miatt – legalább két vegyértékűeknek kell lenniük, nem véletlen tehát, hogy mindössze négy tranzitív igét találunk az egy vegyértékűek között, s hogy ott vannak, annak is csak az oka, hogy a korpuszban nincs adat tárggyal való előfordulásra. Valójában ugyanis arról van szó, hogy tapadással a tárgyat magukba szívhatják, ezért az fakultatív bővítménnyé válik, s elmaradhat igéje mellől. Ugyanez vonatkozik az egy vegyértékű igék között szereplő hét intranszitiv kiható igére is.

6. Az igenemek és a vonzatszám közötti összefüggések után vizsgáljunk most meg egy másik érdekes aspektust: mi teszi lehetővé bizonyos vonzatok elmaradását egy ige mellől, azaz mitől lehet egy vonzat fakultatív.

Fakultatív vonzatokat mind a tranzitív, mind az intranszitiv igék mellett találunk.⁸ Az intranszitiv igék mellett – értelemszerűen – mindig valamilyen határozói vonzat hiányozhat, a tranzitív igék esetében vagy a tárgyi, vagy – háromvegyértékű ige esetén – a határozói bővítmény. A tárgyi bővítmény hiánya egyben azt is eredményezi, hogy a másik mondatformában az ige a cselekvés irányultságát tekintve intranszitiv. Ha közelebről megvizsgáljuk azokat az igéket, amelyek mellett fakultatív tárgyi vonzat áll, azt látjuk, hogy ennek a fakultatívitásnak különböző típusai vannak.

Az igék egy részében az ige mellett a tárgyaknak csak valamilyen szűk köre állhat. Ez a helyzet pl. az *eszik, iszik* vagy a *vigaszt* ‘gyógyít’ ige esetében. Az előbbieket mellett – néhány kifejezesszerű példától (*eszi magát, vki szavait issza* stb.) eltekintve – csak valamilyen étel vagy ital neve állhat tárgyként, a *vigaszt* mellett pedig valamilyen betegségben szenvedő ember esetleg maga a betegség neve. Érthető tehát, hogy jelentéstanilag tapadással ezek könnyen „magukba szívhatják” tárgyukat, s önállóan is állhatnak. Érdekes ugyanakkor, hogy mindhárom esetben csak az igekötő nélküli változat mellől marad el a bővítmény, a *meg* igekötővel álló, befejezettséget kifejező formák mindig megkívánják a tárgyi vonzatot. Az egész csoportra igaz, hogy a tárgy nélküli struktúrájának általánosabb a jelentése, s az igenem tekintetében is érezhető a bennható jelleg erősödése a kiható, tranzitív jelleg rovására. Talán ebbe a csoportba sorolhatjuk még a *keres* és a *lel* igét is. Ezeknek ugyan sokkal szélesebb körből származhat a tárgyuk, mégis elmaradhat mellőlük.

Utóbbi két példánk már részben átvezet egy másik csoporthoz. A *lát* és *hall* igék mellett is széles ugyanis a tárgyi bővítmények köre, elhagyásuk azonban nem egyszerűen a bennható jelleg erősödését idézi elő, hanem érezhető bennük a ‘tud, képes látni, hallani’ jelentés: Mt 11:5: *Vakoc latnac / fantac iaznac / poklofoc meg-*

⁸Komlósnak a fakultatív vonzatokról némileg más a véleménye, mint a valenciaelméleti munkák legtöbbszörének. Szerinte a fakultatívitás csupán látszat, „amely akkor áll elő, ha két különböző (de egymásból képzett, s jelentésében igen kevésbé, hangalakjában egyáltalán nem különböző) lexikai tétel közül az egyiknek eggyel kevesebb vonzata van, mint a másiknak, pl.

(1) *eszik*₁: *Péter levest eszik.*

(2) *eszik*₂: *Péter eszik*” (1992b: xvii).

Magam a fakultatív vonzatokat a valenciaelmélet hagyományosabb értelmezése alapján kezeltem, s nem tekintettem az ilyen eseteket két szócikknek. Két (vagy több) szócikkbe csak az olyan igéket soroltam, amelyeknek a hangalakjuk ugyan azonos, de a jelentésükben már komolyabb különbség van. Ez az eltérés többnyire az eltérő vonzatstruktúrára vezethető vissza, s látszólag hasonló is lehet, mint Komlósy idézett példája, pl.

*szomjúhozik*¹: ‘a szükséges folyadékmennyiséget nélkülözi’

Mt 25:35: *zomiuhozam z ennèkè inom adatoc*

*szomjúhozik*²: ‘kíván vmit, vágyik vmire’

Mt 5:6: *Bodogoc kic èheznc z zomiuhoznac igaffagot*

Láthatjuk, hogy itt – túl azon, hogy én a szótárban az egy-vegyértékű formát vettem előre – lényegesen nagyobb különbség van a két VH jelentése között, mint Komlósy fenti példájában, sőt az igenem is eltérőek.

tiztoltatnak / Sikètec hálnac. Mint példánkból is látható, nemcsak a tárgyi bővítmény elmaradása idézheti elő a jelentésnek ezt a fajta módosulását, ugyanis szokásosan a *jár* mellett is áll mindig valamilyen lokális bővítmény, hiánya pedig ugyancsak a 'tud járni' értelmet eredményezi, akárcsak ma is: *Péter még csak egy éves, de már jár.*

Harmadik csoportunk látszólag ugyanezt a váltakozást mutatja, valójában azonban az eddigiek fordítottja történik benne: az igék mellől nem elmarad a tárgyi bővítmény, hanem tárgyat nem feltétlenül kívánó igék kiegészülnek egy speciális, általam Chafe 1976: 159 nyomán komplementív tárgynak nevezett bővítménnyel. Chafe szerint ugyanis bizonyos igék olyan cselekvéseket fejeznek ki, amelyek implikálnak bizonyos nominális fogalmakat, pl. énekelni csak valamilyen dalt lehet, játszani csak valamilyen játékot stb. Ilyenkor az ige mellett álló tárgyi bővítmény pontosan azt specifikálja, ami a cselekvés során megvalósul: egy dal előadása stb. Ilyen igék korpuszunkban az *énekel*, az *imádkozik*, a *gyümölcsöz*, sőt bizonyos fokig a *művelkedik* is, például:

Mt 11:17: Mü vigafagos enèket **enèklèc** tü nèctec / nē ʒoketec mü ke-
zomozo enèket **eneclèc** tünèctec z nē fízatoc⁹

Mt 23:14: ... kic hoziu imadfag **imatkozuatoc** megéjítec oʒuègecnc
hazokat

Mt 13:23: z **gimòlloʒ** nemel' ʒaʒ nèmouèt / egebi ke- hatuan nèmouèt /
bizon egebi hazmíc nèmouèt¹⁰

A *művelkedik* esetében a komplementív tárgy megjelenése a jelentés bizonyos fokú differenciálódását is eredményezi:

a/ 'dolgozik': Mt 25:16: Elméne ke- ki aʒ ot gizat vottp vala / z **múuèlkeduen**
nèzè a- felet mas otot

b/ 'vmit cselekszik, tesz': Mt 4:17: Penitèciat **múuèlkeggètéc**

Mt 7:23: tauoziatoc èl èn tollèm mèd kic **muuèlkettec**
hamiffagot

Ha most szemügyre vesszük azokat az eseteket is, amelyekben a határozói bővítmény hiányozhat az ige mellől, azt látjuk, hogy három fő típussal találkozunk. Az egyikben valamilyen lokális bővítmény marad el az ige mellől, a másikban a részeshatározó, a

⁹Ez a példánk azért is érdekes, mert a latinban nincs is meg a tárgyi bővítmény (*Cecinimus vobis, et non saltastis; lamentavimus, et non planxistis*), tehát a fordítók saját leleményének tekinthető a figura etymologiaszerű megoldás, amely feltehetően a *cano* és a *lamento* közti jelentéskülönbséget hivatott kifejezni.

¹⁰Márknál ennél jobb példánk is van: Mk 4:28: mezt a föld onp keyen gimòlloʒ / èlloʒzè fuuèt annac utanna gabona fót / annac utanna teffes gimòlloʒ a- gabona fóbè.

harmadikban többnyire egy tárgy értékű határozó, esetleg más speciális vonzat. Összességében elmondható róluk, hogy mindig valamiféle alosztályspecifikus bővítmény maradhat el. A lokális bővítmény legtöbbször mozgást jelentő igék mellől maradhat el, s megfigyelhető egy olyan tendencia, hogy a megfelelő irányulást kifejező igekötő megjelenése kedvez a határozói bővítmény elhagyhatóságának. Mivel az igekötők határozószókból alakultak, ez nem is meglepő, sőt teljesen logikus jelenség. Legjobban talán a *megy* igén és igekötős változatain demonstrálható ez a fejlődési irány. A *megy* 58 előfordulásából ugyanis 35 esetben szerepel valamilyen lativusi bővítmény, előfordulási arányuk tehát 60 %-os, azaz affinitatív. Az igekötős változatok esetében azonban a határozói bővítmények aránya nem mindig éri el az affinitativitás kritériumaként megszabott 50 %-os határt, s egy részüknél csak a *megy* szócikkét és az alosztályspecifikusságot figyelembe véve vettem fel alternatív struktúraként a határozót is tartalmazó mondatformát. Így pl. a *be/megy* 28 előfordulásából 20 tartalmazza az illativusi bővítményt (71 %), ugyanakkor az *el/megy* 48 adatából csak 13-ban van lativusi bővítmény (27 %), ugyanígy a *ki/megy* 33 adatából 14 esetben (42 %). Hasonló némileg a helyzet a *vép* és a *hozzá/vép* igék esetében is: a *vép* 41 adatából 37 esetben megjelenik az allativusi vonzat, az igekötős ige viszont mind a 8 előfordulásában bővítmény nélkül áll a korpuszban. (A *megy* igekötős változataihoz képest jelentkező különbség itt abból is fakadhat, hogy a *hozzá* újabb keletkezésű, testesebb és önállóbb, mint az ősi magyar igekötők között számon tartott *be-*, *el-* és *ki-*, ennél fogva sokkal inkább érződhetett akkor, de érződik még ma is benne az önállóság, a határozószói jelleg.)

A fakultatív határozói vonzattal álló igék között a második nagy csoportot azok alkotják, melyek mellett alosztályspecifikus bővítményként¹¹ dativusi vonzat áll. Ezek két fő csoportba sorolhatók:

a/ mondást, közlést kifejező igék (verba dicendi), pl. *beszél, felel, mond, szól, szólal* stb.

b/ adást, ajándékozást kifejező igék (a német szakirodalomban: Donationsverben) pl. *ajánl (fel)kínál, ad, meg/ad, meg/ad* stb.

¹¹ Alosztályspecifikus bővítmények Schumacher 1981 nyomán a bizonyos igecsoportok, ill. igealosztályok mellett megjelenő specifikus bővítményeket nevezem. Pl. egy mondatrész, amely egy eladót nevez meg, specifikus bővítménye a vásárlást, illetve eladást kifejező igéknek. Ezért pl. a *vesz* és *vásárol* igék mellett fakultatív bővítménynek kell minősíteni az eladóra vonatkozó *-TŐL* ragos határozói formákat. Az alosztályspecifikusság kritériuma persze nem azt jelenti, hogy azon az alapon, hogy minden esemény térben és időben történik, elvileg minden ige mellett megjelenhetnek alosztályspecifikus hely- és időhatározók. Mindig azt kell megvizsgálni, vannak-e olyan speciális határozók, amelyek ezekre az igékre jellemzők.

Ezek mellől a dativusi bővítmény ismét csak alosztályspezifikussága és az ebből következő tapadás folytán maradhat el: ahogy többnyire csak valamilyen ételt lehet enni, csak valakinek lehet mondani vagy adni valamit.

Utoljára maradt az elhagyható bővítmények között az a csoport, amelyben valamilyen objektális viszonyt kifejező vonzat maradhat el az ige mellől, pl. *esküszik vmire, kérdezkedik vmiről, örül vmin, reménykedik vmibe* stb. Ezeknél is feltehetően jelentéstani tapadással marad el a bővítmény. Zömük az intranszítív kiható igék közé tartozik, s a vonzat elmaradása hasonló változást idéz elő náluk, mint a tárgyi bővítmény elmaradása a tranzitív igék mellől: a kiható jelleg háttérbe szorul, a bennható értelem erősödik.

Összegzésül: talán a vizsgálat eredményeinek itt közzétett, erősen rövidített ismertetése is tanúsítja, hogy egy ilyesfajta vizsgálat valóban képes új eredményeket hozni a történeti mondattani kutatásban, számos új szemponttal gazdagítva annak módszertanát. Úgy érzem, érdemes további ilyen vizsgálatokat végezni, hiszen azok a magyar igeállomány és a magyar mondatok történeti fejlődésének egyre pontosabb leírását eredményezhetik, további érdekességeket tárhatnak fel az igehasználat és – ami ezzel szorosan összefügg – az igék jelentésoldalának és az igék által létrehozott mondatformák változásának kérdéseiről. További nyelvemlékek ilyen irányú feldolgozása egyben összehasonlításokra is módot adhatna, ebből pedig – kellő számú elemzés esetén – feltehetően a változások egyes állomásai is kimutathatók lennének.

IRODALOM

- Ágel Vilmos 1988: *Überlegungen zur Theorie und Methode der historisch-synchronen Valenzsyntax und Valenzlexikographie: mit einem Valenzlexikon zu den „Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1439-1440)“ = Lexicographica: Series Maior 25*, Tübingen.
- Apreszjan, J. D. – Páll Erna 1982: *Orosz ige – magyar ige. Vonzatok és kapcsolódások I–II*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Benkő Loránd szerk. 1991: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*, Budapest. Akadémiai.
- Benkő Loránd szerk. 1992: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1*, Budapest. Akadémiai.
- Benkő Loránd szerk. 1995: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*, Budapest. Akadémiai.
- Békés–Dalos 1982: *Újszövetségi Szentírás*, görög eredetiből fordította és magyarázta P. Békés Gellért és P. Dalos Patrik, Róma.

- Bondzio, Wilhelm 1971: Valenz, Bedeutung und Satzmodelle, in von Gerhard Helbig szerk.: *Beiträge zur Valenztheorie*, The Hague–Paris, 85–103.
- Bósz Ágnes 1992: A fokozható mellékevek, számnevek és határozószók hasonlító határozói bővítője, in *Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*, Budapest, Tankönyvkiadó, 24–29.
- Brinker, Klaus 1972: *Konstituentenstrukturgrammatik und operationale Satzgliedanalyse. Methodenkritische Untersuchungen zur Syntax des einfachen Satzes im Deutschen*, Frankfurt.
- Chafe, Wallace 1970: *Meaning and the structure of language*, Chicago.
- Closs, Elisabeth 1969: Diachronic syntax and generative grammar, in Reibel/Schane szerk.: *Modern studies in English: Readings in transformational grammar*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Coseriu, Eugenio 1975: System, Norm und Rede, in Coseriu: *Sprachtheorie und allgemeine Sprachwissenschaft*, München.
- E. Abaffy Erzsébet 1972: A tranzitív és intranszitiv igékről. Adalék a XVI. századi dunántúli nyelvjárás alaktanához, *Magyar Nyelv* 67, 190–197.
- E. Abaffy Erzsébet 1977: A műveltető igékről, *Magyar Nyelv* 73, 9–19 és 176–188.
- E. Abaffy Erzsébet 1978: A mediális igékről, *Magyar Nyelv* 74, 280–293.
- Elekfi László 1966: Az igék szótári ábrázolásáról, in Országh László szerk.: *Szótártani tanulmányok*, Budapest, Tankönyvkiadó, 183–214.
- Engel, Ulrich–Helmut Schumacher 1978: *Kleines Valenzlexikon deutscher Verben*, Tübingen.
- Fillmore, Charles J. 1968: The case for case, in von E. Bach–R. T. Harms szerk.: *Universals in linguistic theory*, New York, 1–88. Németül 1971: Plädoyer für Kasus, in von W. Abraham szerk.: *Kasustheorie*, Frankfurt/M.
- Forgács Tamás 1987: Újabb adalékok a huszita biblia fordítóinak kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 83, 88–92.
- Forgács Tamás 1990: Zur Frage der Valenztheorie und der historischen Syntax, *Ural-Altäische Jahrbücher: Neue Folge* 10, 30–42.
- Forgács Tamás 1991: Satzmuster und Genus verbi im Ungarischen, *Finnisch-ugrische Forschungen* 50/2, 125–146.
- Forgács Tamás 1994: Zárt korpuszok és pótkompetencia, *Néprajz és Nyelvtudomány* 35, 18–24.
- Forgács Tamás 1994a: Weitere Gedanken über Genus verbi im Ungarischen. *Finnisch-ugrische Forschungen* 52, 135–154.
- Forgács Tamás 1996: Lexikologische Ergebnisse einer historischen Valenzforschung. *Ural-altäische Jahrbücher: Neue Folge*.

- G. Varga Györgyi 1977: A szó szerkezetbokr vizsgálatáról, in Rácz Endre – Szathmári István szerk.: *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből*, Budapest, Tankönyvkiadó, 95–110.
- Gremesperger László 1979: Kölcsönös jelentésű igéink szintaktikai viselkedésének néhány kérdése, *Magyar Nyelv* 75, 62–68.
- Greule, Albrecht 1982a: *Valenz, Satz und Text: Syntaktische Untersuchungen zum Evangelienbuch Otfrieds von Weissenburg auf der Grundlage des Codex Vindobonensis*, München.
- Greule, Albrecht 1982b: Greule szerk.: *Valenztheorie und historische Sprachwissenschaft: Beiträge zur sprachgeschichtlichen Beschreibung des Deutschen = Reihe Germanistische Linguistik 42*, Tübingen.
- Gulya János 1994: *A mondat szerkezetek rendszere a vahi osztjában = Studia Uralo-Altaica: Supplementum 4*, Szeged.
- Helbig, Gerhard – Wolfgang Schenkel 1975: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*, 2. überarbeitete und erweiterte Auflage, Leipzig. (1. Aufl. 1969, Leipzig.)
- H. Molnár Ilona 1966: A vonzat és a jelentés kérdéséhez, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 4, 157–165.
- H. Molnár Ilona 1969: Az igei csoport, különös tekintettel a vonzatokra, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 6, 229–270.
- H. Molnár Ilona 1973: A vonzat problémái és a nyelv közlési funkciója, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 9, 123–146.
- Helbig, Gerhard szerk. 1971: *Beiträge zur Valenztheorie*, The Hague–Paris.
- Helbig, Gerhard – Wolfgang Schenkel 1974: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive*, Leipzig.
- Helbig, Gerhard – Wolfgang Schenkel 1975: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*, 2. überarbeitete und erweiterte Auflage, Leipzig. (1. Aufl. 1969, Leipzig.)
- Helbig, Gerhard – Wolfgang Schenkel 1977: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Substantive*, Leipzig.
- Heuer, Knut 1977: *Untersuchung zur Abgrenzung der obligatorischen und fakultativen Valenz des Verbs = Forum Linguisticum 21*, Frankfurt/M.–Bern–Las Vegas.
- Isenberg, Horst 1975: Diachronische Syntax und die logische Struktur einer Theorie des Sprachwandels, in Dieter Cherubim szerk.: *Sprachwandel: Reader zur diachronischen Sprachwissenschaft*, Tübingen.
- Károly Sándor 1963: Tesnière szintaxisa és a szintaxis néhány kérdése, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 1, 161–186.

- Károly Sándor 1967: A magyar intranzitív – tranzitív igeképzők, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 5, 189–218.
- Károly Sándor 1969: A melléknévi csoport, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 6, 159–227.
- King, Robert D. 1971: *Historische Linguistik und generative Grammatik*, übersetzt, eingeleitet und herausgegeben von Steffen Stelzer (Schwerpunkte Linguistik und Kommunikationswissenschaft, Bd. 5), Frankfurt am Main.
- Kleines Valenzlexikon = Ulrich Engel–Helmut Schumacher 1978: *Kleines Valenzlexikon deutscher Verben*, Tübingen.
- Komlósy András 1992a: Régensek és vonzatok, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*, Budapest, Akadémiai, 299–528.
- Komlósy András 1992b: *Régensek és vonzatok: Fejezetek a strukturális magyar mondatтанból*, JPTE Magyar Nyelvészeti Tanszék–MTA Nyelvtudományi Intézet, Pécs–Budapest.
- Korhonen, Jarmo 1978: *Studien zu Dependenz, Valenz und Satzmodell. Teil II. Untersuchung anhand eines Luther-Textes = Europäische Hochschulschriften* 271, Bern–Frankfurt am Main–Las Vegas.
- Lötzsch, R.–W. Fiedler–K. Kostov 1976: Die Kategorie des Genus verbi in ihrem Verhältnis zu einigen verwandten morphologischen Kategorien, in R. Lötzsch–Ruzicka szerk.: *Satzstruktur und Genus verbi = Studia Grammatica* 13, 63–94, Berlin.
- Nyíri Antal szerk. 1971: *A Münchener Kódex 1466-ból*, Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt, Budapest.
- Nyíri Antal szerk. 1993: *A Münchener Kódex magyar–latin szótára*, Budapest.
- Nyomárkay István 1973: Érzelmi árnyalattal színezett mondatst jelentő igék az összetett mondatokban, *Magyar Nyelv* 69, 47–51.
- Prószéky Gábor 1989: Határozók, szabad határozók, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17, 213–240.
- Rácz Endre 1985: Mondattan, in Rácz Endre szerk.: *A mai magyar nyelv*, 6. kiadás, Budapest. (1. kiadás: 1968.)
- Rácz Endre–Szemere Gyula 1989: *Mondattani elemzések*, 5. kiadás, Budapest. (1. kiadás: 1970.)
- Rácz Endre 1995: Szó szerkezettan. A *Magyar leíró nyelvtani segédkönyv* (szerk. Faluvégi Katalin, Keszler Borbála, Laczkó Krisztina) idetartozó, Rácz E. által írott fejezetei, Budapest, 65–102.
- R. Hutás Magdolna 1995: Az alárendelő szerkezetek: Az igei szerkezetek, Az igenévi szerkezeteken Benkő Loránd szerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2: A kései ómagyar kor: Mondattan és szöveggrammatika*, Budapest, 247–328.
- Rosengren, Inger 1970: Zur Valenz des deutschen Verbs, *Moderna Språk* 64, 45–58.

- Schumacher, Helmut szerk. 1981: *Konzeption eines Wörterbuchs deutscher Verben: Zur Theorie und Praxis einer semantisch orientierten Valenzlexikographie = Forschungsberichte des Instituts für deutsche Sprache 45*, Tübingen.
- Schumacher, Helmut szerk. 1986: *Verben in Feldern: Valenzwörterbuch zur Syntax und Semantik deutscher Verben*, Berlin–New York.
- Seyfert, Gernot 1979: *Zur Theorie der Verbgrammatik = Tübinger Beiträge zur Linguistik 73*, Tübingen.
- S. Hámori Antónia 1985: Melléknévi alaptagú kötött szerkezetek a kései ómagyar korban, *Magyar Nyelv 81*, 300–314, 404–414.
- S. Hámori Antónia 1995: Az alárendelő szerkezetek: A főnévi szerkezetek, A melléknévi, számnévi, határozói és határozószói szerkezetek, szerkezetek in Benkő Loránd szerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2: A kései ómagyar kor: Mondattan és szöveggrammatika*, Budapest, 329–473.
- Szabó T. Ádám 1977: *Der Münchner (!) Kodex IV. Wortschatz mit vollständigem Wort- und Formenverzeichnis*, Wiesbaden.
- Tamásiné Bíró Magda 1989: A főnévi csoport vizsgálata a szemantikai szerkezetek alapján, in: *Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*, Budapest, Tankönyvkiadó, 91–138.
- Tesnière, Lucien 1959: *Eléments de syntaxe structurale*, Paris. Deutsche Übersetzung: 1980, Stuttgart.
- Thimar Márta 1989: A melléknévi csoport, in: *Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*, Budapest, Tankönyvkiadó, 139–180.